

RECENZIJOS

Alfred Bammesberger, *Abstraktbildungen in den baltischen Sprachen* (Ergänzungshefte zur Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen, Nr. 22), Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1973, 157 p.

Alfredo Bamesbergerio vardas palyginti neseniai ėmė rodytis indoeuropiečių kalbotyroje. Po kruopščiai parašytų smulkesnių darbų, kurių dalis jau buvo iš baltistikos, dabar atskirai išleisti „Abstraktūs dariniai baltų kalbose“ yra ne kas kita, kaip habilitacinio darbo, priimto Freiburgo universiteto filosofijos fakulteto 1970 m., pataisytas bei labiau kondensuotas variantas.

Ižangoje pasiaiškinama, kaip suprantami abstraktūs dariniai, vadinami ir tiesiog abstraktais, smulkiau dar skaidomi į veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktus. Iš dviejų tyrinėjimo būdų – deskriptyvinio ir istorinio – pasirenkamas antrasis, darybos tipų vietos bei ištakų nustatymas kalbų lyginimu laikomas svarbiausiu tikslu. Teoriniai dalykai, apskritai, ižangoje liečiami trumpai ir iš esmės tradicinės žodžių darybos plotmėje.

Toliau visas darbas padalytas į aštuoniolika didesnių ar mažesnių skyrių, kurių kiekvienas apima vienos ar keleto formaliai artimų baltų priesagų darinius. Pateikiami gana išsamūs darinių sąrašai. Šaltiniai paprastai nenurodomi. Daugumą pavyzdžių galima rasti ankstesnių autorių darybos aprašuose. Rinkta, matyt, ir savarankiškai iš žodynų, iš kur paimti ir vokiški reikšmės aiškinimai.

Išeities tašką bei bazę istoriniam tyrinėjimui, kaip prasitarta ižangoje (14 p.), teikia deskriptyvinis aprašas, todėl darbe abstraktūs dariniai pirmiausia grynai deskriptyviškai esą priešpastatomi pamatiniais žodžiams.

Taip iš tiesų daroma, nors ne visada šalia vedinių prirašytus žodžius galima laikyti pamatiniais (ir ne vien tik sinchroniškai, bet paprastai kartu ir genetiškai). Priešdėlinių veiksmažodžių vediniai dažniausiai gretinami su nepriešdėliniais veiksmažodžiais, pvz.: *pagálba* : *gélbėti* (15 p., turėtų būti *pagélbėti*), *įplauka* : *pláukti* (16 p., t. b. *įplaukti*), *núosėda* : *sédėti* (18 p., t. b. *nusėsti*), *pérgniauža* : *gniáužti* (24 p., t. b. *pérgniaužti*; be to, ši pavyzdį visai netinka dėti prie abstraktų, padarytų iš antrinių veiksmažodžių), *išmanas* : *miñti* (40 p., t. b. *išmanýti*), *átlaidas* : *léisti* (40 p., t. b. *atléisti*), *áptvaras* : *tvérti* (41 p., t. b. *aptvérti*), *sámųšis* : *mišti* (49 p., t. b. *sumišti*), *pótvyinis* (*pátvynis*) : *tvinti* (50 p., t. b. *patvinti*), nors pramaišiu pasitaiko ir nepriekaištingų opozicijų, pvz.: *príevarta* : *priveřsti* (17 p.), *sámųgis* : *sumigtí* (49 p.), *úžpuolis* : *užpùlti* (53 p.). Šalia abstrakto *įmigis* (*įmygis*) prirašyti trys veiksmažodžiai – *miegóti*, *mìginti*, *įmigýti* (52 p.), tačiau tikrasis pamatinis žodis *įmigtí* liko nenurodytas. Ne tie veiksmažodžiai pakliuvo į poras *bliūvà* : *bliūvauti* (24 p., t. b. *bliáuti*), *jaūdas* : *judėti* (40 p., t. b. *jáudinti!*), *šnaresýs* : *šnaríoti* (84 p., t. b. *šnarėti*). Kartais labiau priimtinas kitos kalbos dalies pamatinis žodis, nekaip nurodyta, pvz.: *narsà* „narusmas, drąsumas“ : *nīřsti* (16p., t. b. *narsùs*; trm. *narsà* „noras, geismas“ galėtų likti poroje su *nīřsti* „labai norėti“, panašiai kaip senųjų raštų *narsa* „didelis pyktis, įnirtimas“ santykiauja su *nīřsti* „smarkiai pykti, niršti“, tik čia reikėtų kalbėti ne apie

darybos formantą *-a*, o apie *-sa*), *įtaiga : įtaigūs* (26 p., t. b. *įteigti*), *skriaudà : skriaudūs* (26 p., t. b. *skriaūsti*), *pinklė : pinklūs* (32 p., t. b. *pinti*, tad ir darybos formantas ne *-ė*, o *-klė*), *pasiuntinỹbė : siuntinėti* (126 p., t. b. *pasiuntinỹs*). Kada pamatinis žodis parinktas vykusiai, tik atsitiktinai darinio sandara gali būti suvokta klaidingai, plg. *šypsena : šypsoti* priskyrimą prie abstraktų su priesaga *-sena* (91 p.) ir netgi svarstymą, ar tai negalėtų būti vienas iš tos priesagos formavimosi (*-sena < -s-ena*) bei išplitimo židinių (94 p.), nors iš tiesų šio darinio skaidymasis *šyps-ena* šiaudien yra dar tikresnis, negu praeityje (su priesaga *-sena* iš veiksmažodžio *šypsoti* įmanomas tiktai abstraktas *šypsósena!*).

Visuose *jaunātvė* tipo dariniuose reikėtų kalbėti apie lietuvių kalbos priesagą *-atvė*, o ne apie *-tvė* (75 p.; be to, čia pavyzdžiu einantį trm. *šienātvė* labiau tiktų gretinti su *šienāuti*, o ne su *šiēnas*, juoba kad tokių vedinių iš veiksmažodžių yra ir daugiau, plg. *mėžātvė*, *važiātvė*, o iš daiktavardžių, rodos, nėra žinoma).

Tarp tikrų abstraktų pavyzdžių vietomis įmaišomas vienas kitas konkrečios reikšmės žodis. Sinchroniškame darybos apraše taip elgtis netiktų, tačiau genetinės darybos darbe tai pateisinama, kartais net labai naudinga. Čia tik svarbu, kad darinys būtų atsiradęs kaip abstraktas, jo dabartinė reikšmė — antrinis dalykas. Pasitaiko, deja, žodžių, kurių nėra genetškai negalima laikyti abstraktais. Pavyzdžiui, nėra ko abejoti, kad *spaustūvė* (*spaustuvė*) „slėgtuvas, presas; tipografija“ (76 p.) iš pat pradžių eina išvien arba su įrankių pavadinimais (*brauktuvė* tipo), arba su vietų pavadinimais (*virtūvė* tipo) — destis katros reikšmės darinys.

Vienur kitur atskirų tipų vedinių (derivatų) sąrašuose įterpta šiek tiek dūrinių (kompozitų). Pavyzdžiui, tarp abstraktų su baltų **-ē* duoti *arkligonė*, *naktigonė* (33 p., tarp kitko, abu susieti su *giñti*, nors artimesnis yra *ganýti*, panašiai kaip greta einantys *išmonė*, *núomonė* betarpiškai remiasi *išmanýti*, *numanýti*, ne prirašytu *miñti*), abstraktams su *-as* iliustruoti

pateiktas *pėdsakas* (41 p.). Nežinia, ar tokie pavyzdžiai visai atsitiktiniai, ar jie rodo sąmoningą ribos tarp pagrindinių darinių rūšių — vedinių ir dūrinių — nepaisymą.

Darbas apima ne visus abstraktų darybos tipus, pažįstamus baltų kalbose. Už jo ribų yra likę lietuvių kalbos veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktai su priesagomis *-ulyš*, *-(i)ava*, *-ra*, *-inys*, veiksmažodžių abstraktai su *-ynė* (*-ynės*), *-tynės*, *-alas*, *-snis*, *-slas*, *-klė* ir t. t. Apskritai, darbe nepaliesta nėra pusės tų priesagų, su kurioomis lietuvių kalboje žinoma abstrakčių vedinių (tuo lengva įsitikinti, palyginus su konspektyvia sinchroniška abstraktų darybos apžvalga, mano duota kolektyvinėje gramatikoje¹). Kuo vadovautasi, atrenkant priesagas, ir net dėl pačios atrankos buvimo nieko neužsimenama.

Su genetiniu tyrinėjimo pobūdžiu sunkiai derinasi bemaž visiškai autorius nesidomėjimas atskirų darinių šaltiniais ir tuo pačiu iš jų aiškėjančia darinių istorija. Apie kokių nors chronologinių sluoksnių skyrimą negalvojama. Net pačių vėlyvųjų rašto kalbos naujadarų nemėginama atriboti nuo senųjų darinių, plg. *iššaukis* „lozungas, šūkis“ (54 p.), *ištvirka* „ištvirkimas“ (21 p.), *pasėkà* „padarinys, rezultatas“ (18 p.). Didesnė dalis žodžių, turinčių eiti veiksmažodžių abstraktų su baltų **-men-* pavyzdžiais (118 p.), yra veiksmo objekto ar kurios kitos reikšmės naujadarai; tokiu laikytinas ir *žymuō* „pasizymėjimo ženklas“ — nesenas vedinys iš *žymėti*, ir jau vien todėl samprotavimai dėl jo kilmės iš **žinmuō* bei senoviškos darybos, senoviškesnės už gr. γνῶμα „požymis, žymė“ (t. p., 2 išn.), netenka pamato. Panašiai būtų išvengta nereikalingų spėliojimų dėl žodžio *staigmenà* susidarymo (121 p.), jei būtų žinota, jog tai kalbininkų naujadaras, nuo kurio pasirodymo mūsų bendrinėje kalboje dar nepraėjo nėra pusės šimtmečio. Iš skolinių išvesti dariniai didelės senovės, žinoma, taip pat negali rodyti, tad nėra visai gerai, kad jie irgi niekaip neiškirti iš kitų pavyzdžių, plg. *verčià* (28 p.), *veřtė* (31 p.), *vertystė* (140 p.),

¹Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965, 288–316.

la. *glupums* (102 p.), *ķīlda* (24 p.), *vērtība* (128 p.). Kartais īmaišoma net tokių svetimo darybos pamato žodžių, kurie vien iš senesnių raštų težinomi, vadinasi, nėra sinchroniškai nepritampa prie daugumos kitų pavyzdžių, plg. *narjstē* „kvailystė“, *pavinnystē* „pareiga, prievolė“, *prarakystē* „pranašystė“ (visi 139 p.). Seniausiems kurio nors tipo dariniams nustatyti ir paties darybos tipo ankstesniam pobūdžiui rekonstruoti dažniau bei nuosekliau buvo galima pasiremti giminiškų kalbų leksikos atitikmenimis. Kai dariniai chronologiškai nediferencijuoti ir darybos tipo artimoji praeitis nenušviesta, ištakų ieškojimas iš karto indoeuropiečių senovėje ne vienu atveju lieka per daug abstraktus, hipotetinis.

Darybos formantų (ir atsakančių darybos tipų) kilmę bei pirmąsčius jų santykius su kitų indoeuropiečių kalbų faktais autorius, apskritai, aiškina nuodugniai, referuodamas svarbesniąją tiek senąją, tiek ir naująją literatūrą, vienur pritardamas ankstesnių tyrinėtojų nuomonei, kitur drąsiai pasukdamas visiškai nauju keliu. Be A. Barnesbergerio darbo negalės išsiversti nė vienas, kam ateity rūpės baltų kalbų abstraktų istorija. Ne visi paties autoriaus aiškinimai, tiesa, yra vienodai vykę. Pasitaiko silpnesnių vietų, kiek dirbtinių, mažai įtikinamų išvedžiojimų. Priesaga *-mē*, pavyzdžiui, traktuojama kaip moteriškosios giminės forma (**-imā*) šalia įprasčiausios mūsų veiksmažodžių abstraktų priesagos *-imas* (kurios *-i-*, beje, iš esmės paliktas be paaiškinimo; tarp kitko, nieko neužsimenama apie slavų atliepinį *-ьмо*, nepasvarstomas galimas artimas ryšys su atsakančiais hetitų dariniais) ir sinkopės –

atsitiktinio fonetinio reiškinių – keliu kildinama iš **-imē* (112 p.); net *prasmē* vedama iš **prat-i-mē* (114 p.): be sinkopės, čia dar pasikliuonama bendraties vėlesne įtaka, kuria aiškinamas *-s-* atsiradimas vietoj *-t-* (neva neįpras-toje grupėje *-tm-*, nors yra *ertmē*, *plotmē*, *stātmenas*, *-ā* ir t. t.); panašiai aiškinamas žodžio *žaismas* atsiradimas (per **žaid-mas*) iš *žaidimas* (116 p.). Vienur kitur kliūvantys tokios rūšies aiškinimai, lygiai kaip ir keletas prieš tai keltų bendresnio pobūdžio neigiamų ar bent abejotinių dalykų, nedaug tetemdo gerą bendrąjį įspūdį. Nėra abejonės, kad tai vienas iš ryškiausių darbų pastarojo meto užsienio baltistikoje.

Iš spaudos klaidų dažniausiai pasitaiko *-e* lietuvių kalbos žodžių gale vietoj *-ė*: *atrode* 13 p. 36 eil. = *atrodė*; *veřte* 31 p. 32 eil. = *veřtė*; *platme*, *sausme*, *tankme* 113 p. 16 eil. = *plasmė*, *sausmė*, *tankmė*; *mažume* 113 p. 19 eil. = *mažumė*; *dēme* 113 p. 30 eil. = *dėmė*; *bausme* 114 p. 30 eil. = *baumė*; *reikmene* 120 p. 19 eil. = *reikmenė*. Kitos klaidos kur kas labiau atsitiktinės: *grjdis* 49 p. 7 eil. = *brjdis*; *aūgti* 66 p. 24 eil. = *aūgatis* (*augti*); *lažyti* 100 p. 12 eil. = *laižyti*; *grazjbe* 106 p. 21 eil. = *grazjbe*. Latvių kalbos pavyzdžiuose nepageidautino margumo yra šiek tiek atsiradę todėl, kad šalia lingvistinėje literatūroje įprastos transkripcijos (tokios, kaip Miūlenbacho ir Endzelyno žodyne), plg. *nūogurums* : *nūoguřt* 101 p., *žūpuōt* 130 p., vietomis verčiamasi dar ir paprastąja šių dienų rašyba, plg. *nožēlošana* : *nožēlot* 90 p., *kopiba* : *kopjgs* 129 p.

V. Urbutis

Польские говоры в СССР (Академия наук БССР, Институт языкознания им. Я. Коласа). Редактор доктор филологических наук профессор В. В. Мартынов. Часть I. Исследования и материалы 1967–1969 гг. Издательство „Наука и техника“, Минск, 1973, 232 стр.

Рецензируемый I том сборника состоит из 11 статей, предназначенных для изучения вопросов современного состояния и происхождения польских говоров

на территории Литвы, Белоруссии, Латвии и Украины, а также из набора польских диалектных текстов. Сборник является, безусловно, ценным для исследователей